

Tanulmányok

Kocziszký György

Adalékok a regionális gazdasági növekedés és egyensúly kérdéséhez

Az 1989 után végbement geopolitikai irányváltás (a többi posztoszocialista országhoz hasonlóan) számos pozitív és negatív társadalmi- és gazdasági változást indukált hazánkban. Az utóbbiak közül talán a legnyomasztóbb, hogy az elmúlt két évtizedben a gazdaságpolitika nem tudta megteremteni sem rövid, sem pedig hosszabb távon a fenntartható egyensúlyi gazdaság növekedését, ill. kezelni az ennek hiányából származó gondokat. Az így kialakult külső- és belső (makro- és mezo szintű) egyensúlytalanság folytonosan komoly feszültségeket generál.

A tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen szerepe lehet a regionális politikának a helyi-, ill. térségi gazdasági egyensúly megteremtésében, a relatív konvergencia megindításában.

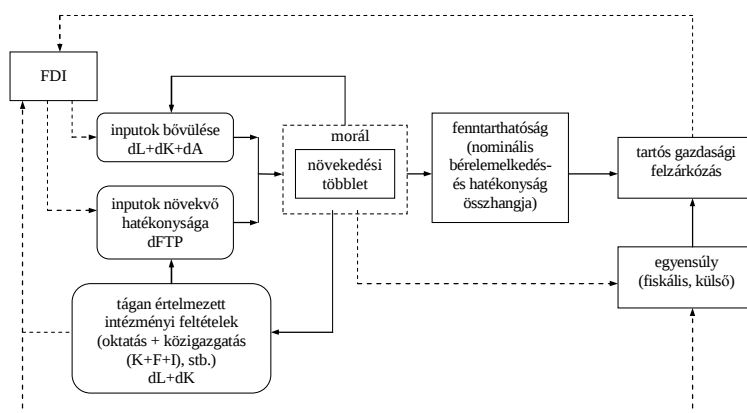
Kulcsszavak: regionális politika, regionális növekedés, regionális egyensúly, regionális fenntarthatóság.

JEL-kód: R11

Az elmúlt évtizedek hazai gazdaságpolitikáját számos ellentmondás jellemzi. Nem csoda, hogy a végeredmény vegyes: az átgondolatlan (a választási ciklushoz igazodó) „húzd meg, ereszd el” típusú improvizációknak, másrészt a világgazdaságban lejátszódó konjunkturális ciklusoknak megfelelően hol kisebb, hol nagyobb makrogazdasági növekedésünk üteme, ill. az egyensúlyi pályától való eltérésünk mértéke; a hazai kibocsátási rés előjele és nagysága ciklikusan változik, miközben a makro- és mezo szintű kibocsátások külső zavaroknak való kitettsége is nőtt.

A depresszió okai és következményei

A tartós gazdasági felzárkózás három tényezőnek: a növekedési ütem, az ütem fenntarthatóságának és a gazdasági egyensúlynak függvénye (1. ábra).

1. ábra: Tartós felzárkózás feltételrendszere

Forrás: saját szerkesztés

A hazai gazdaságpolitika formálói az 1970-es évektől kezdve figyelmen kívül hagyták ezt az axiómát.

Hazánk eladósodási spirálja az 1974 évi kőolaj-árrobbanással egyidejűleg indult el. Cserearányunk folyamatos romlását, import árszínvonalunk (átlagosan évi 20 %-os) növekedését a kormányzat folyamatos hitelfelvételekkel kompenzálta.

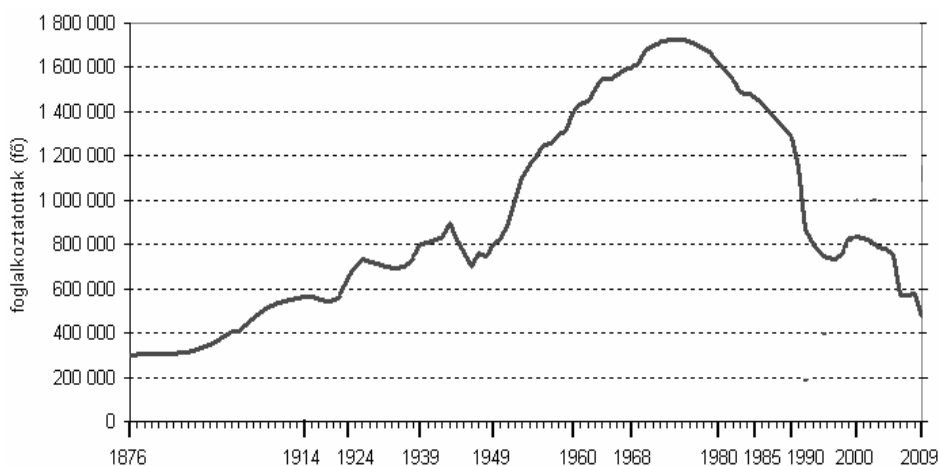
Egyensúlytalanságunk 1985-1989 között tovább erősödött (ez alatt nettó adósságállományunk 6,5 Mrd USD-ról 14,9 Mrd USD-ra, míg bruttó adósságunk 11 Mrd USD-ról 20,4 Mrd USD-ra nőtt).

Az előzmények alapján érthető, hogy a hazai gazdaság az elmúlt évtizedek során több alkalommal depresszió közeli állapotba került.

Az elmúlt évek lassú stabilizációját a 2002 után alkalmazott gazdaságpolitika leállította, hazánk adósságállománya ismét növekedésnek indult. Helyzetünket a 2008-as pénzügyi válság tovább rontotta. Jelenlegi depresszió közeli állapotunk belső okai (némi egyszerűsítéssel) az alábbiakra vezethető vissza.

a) Növekedési deficit, túlzott dezindusztrializáció

A hazai gazdaság több mint három évtizede küzd azzal a problémával, hogy termékeink és szolgáltatásaink hozzáadott értéke alacsony. Az 1980-as évek elejétől visszavetette a hazai foglalkoztatást és a kibocsátási növekedési ütemét (2. ábra).

2. ábra: A hazai iparban foglalkoztatottak számának változása (1876-2009)

Forrás: saját szerkesztés

Ebben komoly szerepe volt (és van) az elmúlt két évtizedben végbement feldolgozóipari leépülésnek. A megszűnő iparvállalatok foglalkoztatottságát, ill. termelési értékét a hazai szolgáltató szektor nem tudta pótolni, ill. túlteljesíteni.

b) Egyensúly hiánya

A hazai gazdaság egyensúlyhiánya (mint az az előbbiektől is kitűnik) nem újkeletű. A gazdaságpolitikával foglalkozó szakírók legfeljebb csak a folyamat felgyorsulásának időpontjáról vitáznak.

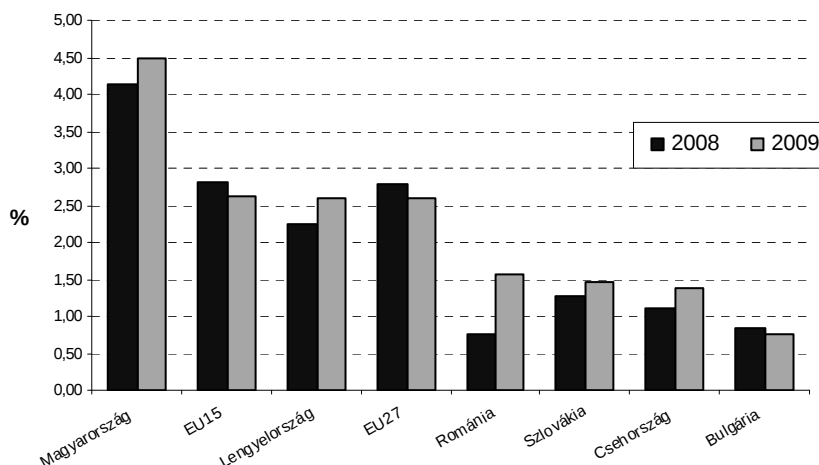
A tartós egyensúlyhiány némi egyszerűsítéssel alapvetően három, egymással szoros kölcsönhatásban álló okra vezethető vissza: termékeink csökkenő verseny- és exportképessége, a gazdasági növekedés ütemétől elszakadt fogyasztás bővülése, valamint a kedvezőtlen árfolyam-

változások. Az így kialakult (költségvetési és külkereskedelmi mérleg hiány) iker deficitet idézett elő.

c) Fenntarthatóság hiánya

A hazai gazdaság növekedési pályáját az elmúlt évek gazdaságpolitikai hibáin túl növekvő kamatfizetési kötelezettségünk is akadályozza.

A magas államadósság állomány magas törlesztési teherrel jár együtt, ami a költségvetés mozgásterét leszűkíti (3. ábra). Annak a közel 1100 milliárd forintnak egy részét, amit jelenleg kamatfizetésre költünk, produktív beruházásokra, ill. egyéb produktív kiadásra (egészségügy, közoktatás, stb.) is fordíthatnánk, valamint a kiadások változatlansága mellett jelentősen csökkenthetnénk az adóterhelést (7,5-szer többet költhetnénk lakásépítési támogatásokra, mint 2010-ben, vagy több mint kétszer annyit költhetnénk családi támogatásokra, mint 2010-nen vagy közel felével csökkenthetnénk az ÁFA-terhelést, vagy a kamatkiadások harmada elegendő lenne a társasági adó teljes elengedésére, vagy több mint 40 %-kal csökkenthetnénk a személyi jövedelemadót, vagy több mint harmadával csökkenthetnénk a munkaadói és munkavállalói TB-járulékokat, így csökkentve tovább az adóéket, stimulálva a munkaerőpiacot).

3. ábra: Kamatkiadás a GDP %-ában 2008-2009

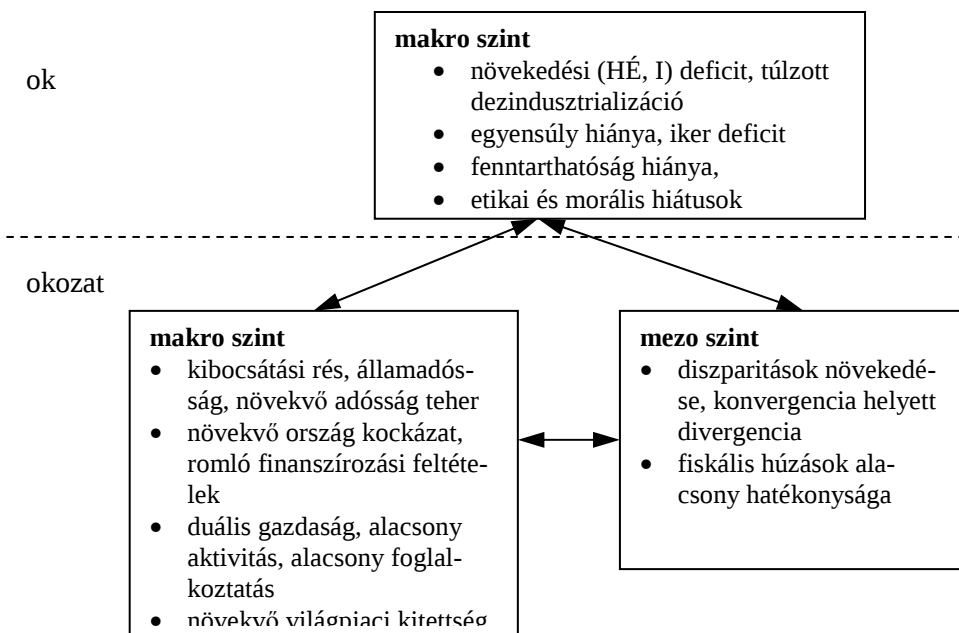
Forrás: EU Comission - AMECO

d) Morális elesettség

Nem újkeletű az a felismerés, hogy stabil morális alapok nélkül aligha indítható el fenntartható gazdasági növekedés. A probléma nem kizárólagosan magyar, de a közállapotok romlásának társadalmi- és gazdasági következményei hazánkban is súlyosak.^{1/}

A fenti hiátusok mind nemzetgazdasági, mind pedig regionális szinten gondot okoznak (4. ábra).

^{1/} Európában a megkérdezett nagyvállalatok munkavállalóinak több mint harmada hajlandó készpénzt vagy egyéb ajándékot felkínálni egy üzlet elnyeréséért, és negyede nem bízik a cégvezetés etikus viselkedésében. Magyarország a második Oroszország után a visszaélések előfordulása alapján. A 25 európai országban készített felmérés keretében alkalmazottaktól a csúcsvezetőig több mint 2300 munkavállalót kérdeztek meg. (A felmérés teljes egészében megtekinthető a <http://www.ey.com/HU/FIDS> weboldalon.)

4. ábra: Depresszió makro- és szubnacionális következményei

Forrás: saját szerkesztés

Depresszió következményei

A továbbiakban, témánkból adódóan a regionális (mezo) szintű problémákkal foglalkozunk.

a) Diszparitások növekedése, konvergencia helyett divergencia

A piaczgazdasági átmenet (1989) területileg eltérő helyzetben találta a hazai társadalmat és gazdaságot. A valós és a látens területi különbségek nem újkeletűek. Az 1980-as évek elején, közepén az ipar versenyképességének romlásával a monostrukturális térségek nehéz helyzetbe kerültek (jó 20 évvel a Nyugat-Európában hasonló okokból jelentkező folyamatokat követően). Mint közismert, az akkori párt- és politikai vezetés ugyan ismerte ezeket a gondokat, de érdemben nem léptett (ehelyett látszatintézkedések születtek).

A gazdasági- és geopolitikai irányváltás a területi különbségeket tovább növelte, mert a mozgástér változásából adódó lehetőségekkel a megyék (külső és belső okok miatt) különbözőképpen éltek (1. táblázat).

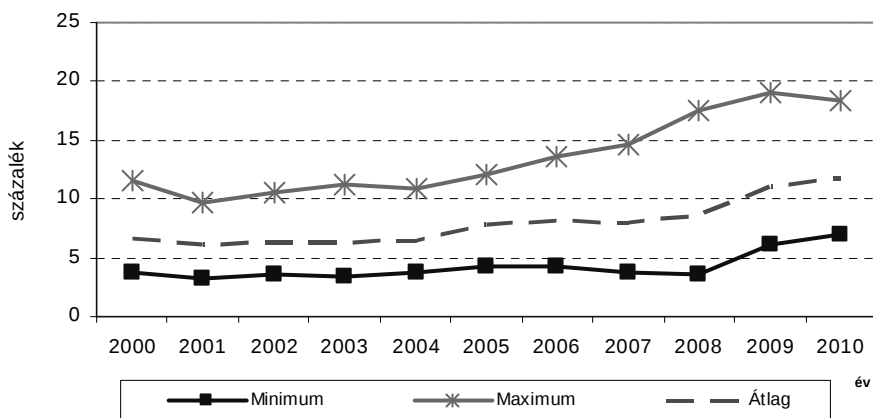
A térségek ágazati struktúrájától (az ún. húzó ágazatok meglététől, ill. hiányától) függően alakult a régiók beruházási és foglalkoztatási dinamikája is. Tartósan alacsony beruházás tartósan alacsony foglalkoztatottsággal párosult (2009 után némileg csökkent ugyan a munkanélküliségi ráta területi szóródása, de ez sokkal inkább a leszakadt térségekben jelentkező magasabb közfoglalkoztatásnak, mintsem a munkaerőpiaci helyzet javulásának következménye (5. ábra).

Az 1990 után megindult átalakulás munkaerőpiaci következményeként kialakult hazánkban a Nyugat-Kelet irányú munkanélküliségi lejtő; az alacsonyabb és a magasabb munkanélküliségi rátájú térségek között több, mint tízszeres különbség jött létre.^{2/}

^{2/} A foglalkoztatottak száma 2011. januárjában – a 15-74 éves korosztályban – 3 millió 743 ezer fő volt, ami 0,5 %-kal haladta meg az egy évvel korábbi értéket (KSH, 2011).

A régiók eltérő kibocsátási pályája az eltérő lakossági fogyasztással és –beruházással, továbbá a külső kereslettel magyarázható.

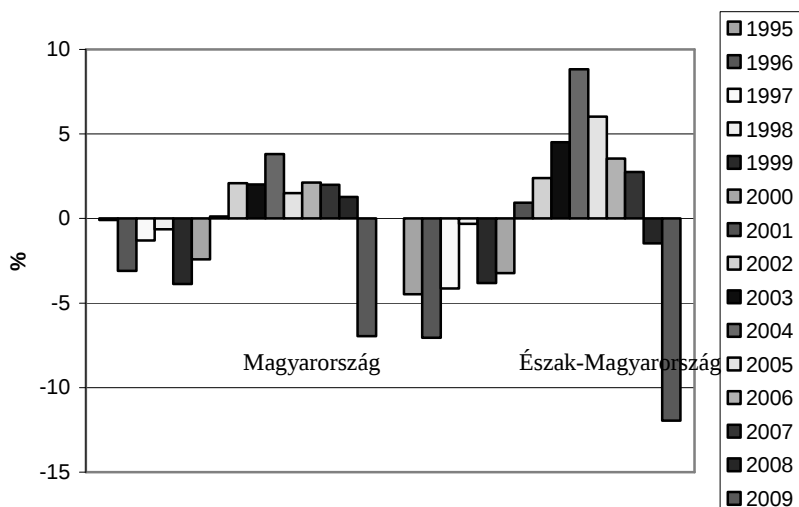
Empirikus vizsgálataink azt igazolják, hogy a hazai makrogazdasági kibocsátási rész volatilitásánál a regionális kibocsátás volatilitása az elmúlt években nagyobb volt (2. táblázat).

5. ábra: Munkanélküliségi ráta megyénkénti szóródása hazánkban

Forrás: saját szerkesztés

A kibocsátás rövidtávú ingadozásáért elsősorban a nettó export a felelős (6. ábra).

6. ábra: Kibocsátási rész pályája

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Az az a kormányzat fogyasztását korlátozó vagy bővítő intézkedéseinek lakossági jövedelmet befolyásoló hatása kisebb, mint (változatlan keresletet feltételezve) a monetáris politika nettó exportot befolyásoló hatása. A nettó export változása pedig adott térség gazdasági szerkezetének (jelentős mértékben oda betelepült multinacionális vállalatok konjunkturális helyzetének) függvénye.

A 15-74 éves munkanélküliek száma 487 ezer fő volt, 8 ezer fővel több, mint egy évvel korábban. A 11,5 %-os munkanélküliségi ráta lényegében megegyezett az egy évvel korábbival (a munkanélküliségi ráta a férfiak körében 12,0 %, a nők esetében pedig 10,9 % volt).

1. táblázat: Bruttó hazai termék (millió Ft)

Év	Magyarország	Régiók						
		Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
1995	5746248	2308185	568269	580095	464657	533365	631593	660084
1996	7113667	2921656	710224	729160	558437	625806	771320	797064
1997	8814578	3672887	924147	908175	672553	755408	938459	942949
1998	10453044	4337164	1121369	1127137	786839	900063	1089406	1091066
1999	11640204	4914707	1205769	1315062	888122	978850	1152614	1185080
2000	13 368 903	5749466	1409831	1486596	984178	1096006	1318453	1324373
2001	15 307 183	6753595	1580835	1578964	1110079	1258985	1559864	1464861
2002	17 231 288	7842653	1665076	1752481	1230432	1394712	1717465	1628469
2003	18 838 254	8371940	1909057	2008898	1330164	1543478	1915188	1759529
2004	20822396	9332337	2166169	2142326	1433297	1732352	2074520	1941395
2005	21970780	10149328	2264769	2157842	1468924	1809434	2125955	1994528
2006	23730035	11238468	2349996	2352278	1538333	1886009	2268181	2096770
2007	25321478	12066320	2565394	2451606	1648809	1989681	2389327	2210341
2008	26753906	12879358	2647830	2588827	1746031	2020802	2499135	2371923
2009	26054326	12915040	2457169	2409882	1693787	1907020	2402846	2268582

Forrás: KSH

2. táblázat: Kibocsátási rés^{3/} éves változása (%)

Év	Magyarország	Régiók						
		Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
1995	-0,08	15,67	-9,57	-15,26	-8,60	-4,48	-5,58	-6,61
1996	-3,09	3,97	-9,17	-12,20	-7,38	-7,04	-4,78	-4,19
1997	-1,29	1,34	-1,21	-6,99	-3,58	-4,14	-1,34	-1,47
1998	-0,63	-2,29	2,98	0,43	-0,66	-0,31	-0,27	0,83
1999	-3,87	-6,45	-2,96	3,69	0,17	-3,82	-6,56	-1,83
2000	-2,41	-5,25	0,99	5,12	0,31	-3,22	-4,09	-0,59
2001	0,12	-1,87	2,02	1,21	3,19	0,94	2,91	0,51
2002	2,09	1,89	-2,23	2,73	5,14	2,39	3,65	2,91
2003	2,01	-1,64	2,83	8,48	5,16	4,50	6,51	3,04
2004	3,82	0,07	7,76	7,24	5,43	8,83	6,97	5,93
2005	1,50	0,09	4,67	0,66	1,03	6,03	2,19	1,88
2006	2,13	2,59	1,42	2,74	-0,66	3,55	2,10	0,67
2007	2,00	2,52	3,83	0,66	0,35	2,76	1,13	0,11
2008	1,28	2,35	0,90	0,29	0,48	-1,48	-0,19	1,67
2009	-6,96	-3,61	-11,54	-11,64	-7,56	-11,95	-9,16	-7,71

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

^{3/} A kibocsátási rés meghatározására a szakirodalomban számos ajánlás található; ld.: P. Kiss/Vadas (2005). Adataink a tényleges és a potenciális GDP alapján történt számítás eredményeit tartalmazzák: $[(GDP_{pot} - G_{tényleg}) / GDP_{tényleg}] \times 100$

b) Fiskális hűzások alacsony hatékonysága

A hazai költségvetésben megjelenő uniós források (1999: 3,3 Mrd.Ft; 2010: 706,8 Mrd.Ft, adatok folyó áron) és a felhasználás (1999: 14,9 Mrd.Ft; 2010: 804,8 Mrd.Ft, adatok folyó áron) 1999-2010 között dinamikusan növekedett. Bár az időtáv viszonylag rövid (ezért aligha vonható le messzemenő következtetés), de az jól látható, hogy a hazánkba érkező támogatásoknak a GDP növekedésére gyakorolt hatása elmarad az EU átlagától (3. táblázat).^{4/}

3. táblázat: Támogatások GDP növekedésére gyakorolt hatása

Ország	GDP/EU* támogatás	Hozzájárulás a GDP növekedéséhez (%)		
		1989-1993	1994-1999	2000-2006
Portugália**	~ 3 %	3,9	4,6	6,1
Spanyolország**	~ 1,5 %	2,9	3,1	4,2
Görögország**	~ 2,6 %	4,3	5,6	6,1
Írország**	~ 2,8 %	n.a.	8,9	8,6
Magyarország***	~ 2,1 %	-	-	1,2

Megjegyzés:

* AGENDA 2000 (max. 4 %)

** The R de of Fiscal Tranfers for Regional Economic Convergence in Europa (No.1029.2009.)

*** 2004-2006 között (forrás: saját számítások)

Ennek számos oka van, így pl.:

- a forrásallokáció során megnyilvánuló „ötletroham”;
- a források nagyobb része (60-65 %-a) egyszeri kereslet növelő, ill. közösségi infrastruktúra javító, nem pedig gazdasági potenciált erősítő hatású volt, ezen belül is magas az un. puha projektek aránya. Ezzel szemben az EU kohéziós politikájának alapvető célja az alacsony teljesítményű régiók felzárkóztatása. Ebből következik, hogy a támogatás akkor hatékony, ha (a támogatás nélküli állapothoz képest) többletkibocsátást generál. Az empirikus vizsgálatok és elemzések azt igazolják ebben a vonatkozásban is, hogy jelentős különbségek vannak (pozitív példák mellett nem ritka az alacsony abszorpciók hatékonyság);

^{4/} Az I. NFT keretében 2004-06-ban a hazai társfinanszírozással együtt csaknem 700 milliárd forint állt rendelkezésünkre az Európai Unió strukturális alapjaiból, ez mintegy 20 ezer projekt megvalósulását biztosította Magyarországon.

A vizsgált időszakban szinte teljes mértékben – 99 %-ban – fel tudtuk használni a szóban forgó uniós keretet, de elcsúfítja ezt az eredményt, hogy a kedvező pénzügyi teljesítés mintegy 35 milliárd forintos hazai költségvetési többletkiadással járt. Ennek okai közül a főbb nemzetgazdasági célok összehangolásának hiányosságát, az egyes célok változását és azt emeli ki a számvevőszék, hogy miközben a támogatást nyújtó intézmények a források mind teljesebb felhasználására koncentráltak, nem ügyeltek eléggé annak eredményességére, hatékonyságára (nyertes projektek „bedőlése” miatt tartalékfejlesztésekre volt szükség, amelyek „gyors előteremtése” többre került; arra is volt példa, hogy szabálytalanság gyanúja miatt végül teljes mértékben hazai forrásból kellett finanszírozni egy-egy már elindított fejlesztést). Az ország felzárkóztatása az uniós átlaghoz nem úgy halad, ahogy szeretnénk volna: az egy főre jutó bruttó hazai termék 2004 és 2009 között mindössze egy százalékponttal növekedett az EU-pénzek hatására. Regionálisan még kiábrándítóbb a kép: miközben az amúgy is fejlettebb Közép-Magyarország régió erőteljesen növekedett, a hat konvergenciaregió helyzete nem változott lényegesen, sőt Észak-Magyarország, Észak- és Dél-Alföld, valamint Dél-Dunántúl berekült az EU húsz legszegényebb régiója közé.

Ágazatonként vizsgálva a környezetvédelmi, az egészségügyi és egyes oktatási beruházásokat, valamint a vidékfejlesztéssel közeledtünk az EU fejlettségi szintjéhez, de ezek rövid távon nem vezettek gazdasági növekedéshez. Bonyolította a helyzetet a források nagyságrendje és a felhasználás elaprózottsága, ezek miatt a szépen hangzó célok megvalósításában csak részeredményeket értünk el. Az is látható, hogy miközben a munkanélküliség az egekbe szökött, a fejlesztési programoknál inkább a munkahelymegőrző hatás érvényesült. Az elhelyezkedést elősegítő képzéseknél a programot befejezők mintegy fele, a hátrányos helyzetűeknél csupán a 10 %-a kapott munkát. (ÁSZ, 2011).

- a források odaítélése politikai érdekek alapján történt, jelentős részét nem a hosszú távú felzárkózásokat segítő beruházásokra fordították, így hatásuk is gyenge;
- a források nem additívek, hanem helyettesítő jellegűek. Az esetek nagyobb részében nem plusz forrásként jelent meg, hanem kiváltotta a korábbi magán- vagy állami beruházásokat (Kocziszkó, 2010).

Leszakadt és depressziós térségeink csapdába estek, mert az elmúlt évek fiskális húzásainak hatékonysága (egyrészt azok puha jellege, másrészt érzékenységi küszöb alatti szintje miatt) alacsony volt; a tőkeinjekciók elégtelennek bizonyultak a reál konvergencia generálásához (ehhez jóval nagyobb fiskális lökésre lett volna szükség).^{5/}

A hazai térségek reál- és nominális konvergenciájának makro- és mezogazdasági feltételein túl az elmúlt években hiányzott az ágazati és a helyi gazdaságpolitikai összhang, valamint az ezt megalapozó morális háttér. A programok egy része virtuális hatású volt, a támogatásokat „politikai látványtervekre” fordították.

Kizárólag a fiskális- és monetáris eszközökkel variáló gazdaságpolitika elégtelen a regionális problémák kezelésére, mert a különböző sokkok eltérő mértékben érintik a megyéket.

A paradigma váltás kívánatos irányai

A gazdaságpolitika fő áramlata az elmúlt három évtizedben a növekedés megszállottja volt; amit többségében magukévá tettek a regionális növekedéssel és a konvergenciával foglalkozó tanulmányok szerzői is. Napjainkban azonban egyre többen ismerik fel, hogy a gazdasági növekedést (még az olyan exportvezérelt gazdaságokban is, mint hazánk) elsősorban a termelékenység és a hozzáadott érték bővüléssel kell elérni, nem pedig a globális piacok növekvő hányadának megszerzésével.^{6/}

A hazai gazdaság- és regionális politika formálói előtt álló feladat nem csekély: egyszerre kell ledolgozni az alacsony foglalkoztatást, valamint a hozzáadott érték deficitjéből adódó kibocsátási hiányt. Ehhez azonban regionális politikai paradigma váltásra van szükség!

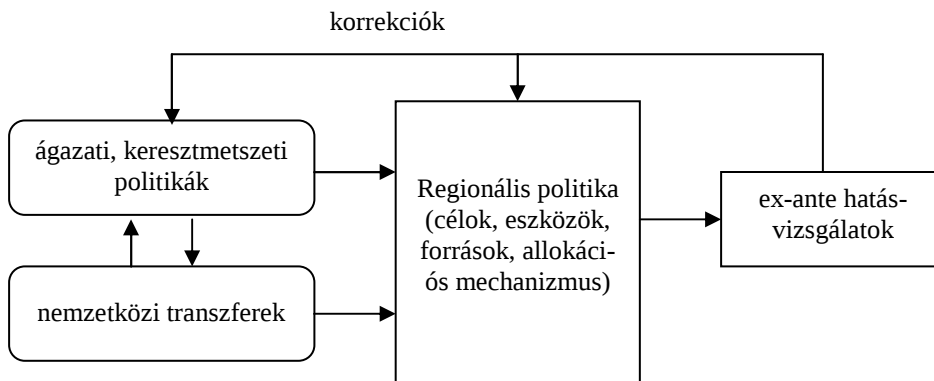
Az újragondolt hazai regionális politikának több kívánalomnak kell egyidejűleg megfelelnie.

Első feltétel: integratívnak kell lennie; azaz az ágazati politikák térségre vonatkozó elemeit multiplikatív módon kell reális célok és források mentén rendeznie; egyidejűleg kell megfelelnie top-down és a bottom-up tervezési elveknek.

A regionális politika összeállítása nem független az ágazati és a többi keresztszeti (költségvetési és monetáris) politika céljaitól, eszközeitől, erőforrásaitól, a nemzetgazdasági szintű allokációs és reallokációs mechanizmusoktól.

^{5/} A humán fejlődési index rangsorának sem az élbolyában, sem pedig az alsó harmadában érdemi változás (2000-hez képest) nincs. A 2009. évi adatok szerint Budapest (0,8739 Győr-Moson-Sopron megye (0,687) és Fejér megye (0,669) pozíciói változatlanok, míg Nógrád (0,600) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (0,587) helyzete tovább romlott néhány százalékponttal.

^{6/} A gazdasági bővülést a feldolgozott termékek globális piacain elérhető részesedésért folytatott harc határozza meg. A külső többleteket felmutató gazdaságokat általában „versenyképesnek” nyilvánítják, tekintet nélkül a gazdasági növekedésük vagy a termelékenységük alakulására. A kereskedelmi mérlegre úgy tekintenek, mint egy ország fő mutatójára, mintha csak valamely cégről lenne szó. A valóságban azonban a kettőnek alig van köze egymáshoz. A kereskedelmi mérleg egyszerűen a beruházások és a belföldi megtakarítások különbözetét jelenti, vagy általánosabban véve az összesített kiadások és a teljes kibocsátás eltérését.

7. ábra: Regionális politika összeállításának logikai folyamata

Forrás: saját szerkesztés

Második feltétel: fenntartható és reális regionális növekedési célokat kell kitűzni.

Az adott régióra vonatkozó céloknak egyidejűleg kell a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás javítását elérni.⁷¹ Ezért a konvergenciával foglalkozó empirikus szakirodalom egyre nagyobb figyelmet szentel az ún. feltételes (relatív) konvergenciások (Barro, Sala-i-Martin, 1992; Romer, 1986), azaz az „utolérés” helyett mindinkább a saját egyensúlyi pálya által meghatározott tartós növekedési ütem kerül előtérbe.

Az egyensúlyi állapot alacsonyabb szinten való létrehozása avval az empirikus tapasztalással él, hogy a periférikus térségekben az alacsonyabb humán potenciál index miatt kisebb a magas hozzáadott érték előállításának valószínűsége, ezért a foglalkoztatás növelésére kell helyezni a hangsúlyt. Evvel növelhető rövid távon is a lakosság jövedelme, fokozható a helyi fogyasztás az infláció növelése nélkül is.

Harmadik feltétel: a regionális politika várható következményeit ex-ante hatáselemzésekkel kell alátámasztani; ki kell dolgozni indikátor rendszerét és módszertanát.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

- ÁSZ (2011): *Jelentés a Nemzeti Fejlesztési Terv végrehajtásának ellenőrzéséről*. Állami Számvevőszék, Budapest.
- Kocziszký Gy. (2010): *Mítosz és valóság: Forrásbevonások hatása a regionális konvergenciára*. Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek. VI. évf. 2. pp. 2-45.
- P. Kiss G. - Vadas G. (2005): *Légy résen! Az államháztartási egyenleg ciklikus igazítása*. Közgazdasági Szemle, LII. évf. febr. pp. 109-129.

⁷¹ Ez a hazai (különösen a feldolgozó) ipar nélkül vélhetően hosszan elhúzódó folyamat lesz. Nem szabad elfelejteni, hogy az ún. csúcstechnológiai (nano-, bio, stb.) ágazatok, ahol a hozzáadott érték magas, foglalkoztatási képességük alacsony és még a fejlett országokban is területileg erősen koncentráltan helyezkednek el.